O EPOCĂ DE FREAMĂT INTENS. DESPRE CUM M-A INIȚIAT LECTURA JURNALULUI DIN ÎNCHISOARE AL STRĂ-STRĂBUNICULUI MEU ÎN LUMEA LITERATURII DE GULAG

Autor: Andreea Iulia Scridon | 19 decembrie 2021

În 1944, ocupația sovietică din România a dus la impunerea unui regim comunist în țară. Bunicul bunicii mele, Onisifor Ghibu, un politician independent, care a jucat un rol în făurirea României Mari în 1918 și care a contribuit la întemeierea Daciei Superioare (prima universitate românească din Transilvania), a fost primul dascăl în această universitate care a fost „epurat” și internat într-o închisoare provizorie pentru activitatea sa „antisovietică”. Transportat într-un lagăr în pustietate în celălalt capăt al țării, Ghibu a reușit să ia cu el un caiet gol. O relatare lucidă și energică, *Ziar de lagăr: Caracal 1945* (Editura Albatros, 1991) este singurul volum de memorii scris în închisorile comuniste române în timpul detenției, nu postfactum, din cauza condițiilor relativ relaxate din lagăre în 1945, spre deosebire de ceea ce urma să se întâmple (până la amnistia generală a lui Ceaușescu în 1964). Cu toate acestea, sămânța viitoarelor măsuri draconice era deja plantată: autoritățile corupte și indiferente nu ascundeau faptul că scopul acestei internări era „reeducarea burgheziei”. Ghibu scrie despre o anarhie de masă care ar face din gulag un fel de limb, plângându-se de lipsa unei încercări de protest, și sugerează în schimb crearea „Universității libere din lagărul Caracal” pentru educarea țăranilor din gulag.

Desigur, propunerea este respinsă. Ruxandra Cesereanu scrie: „comunismul funcționează prin înșelăciune, astfel încât numai cei care sunt inițiați în practicile sale sunt capabili să-i identifice ipocrizia” (*Gulagul în conștiința românească: memorialistica şi literatura închisorilor şi lagărelor*

comuniste: eseu de mentalitate. Polirom, 2005, p. 116). La rândul său, Ghibu consideră că acest „cosmos uman dezamăgitor” este profund alarmant nu numai din punct de vedere personal, ci și din punct de vedere național, după ce participase la constituirea unui stat democratic din provincii aflate anterior sub imperiile austro-ungar, rus și otoman, doar pentru a vedea România (una dintre cele mai bogate țări ale Europei între cele două războaie mondiale) ca vasal al URSS-ului. Observând că „un stat care produce astfel de lagăre prezintă simptomele descompunerii” (p.69), el trage următoarea concluzie caustică: „Eu, care în cariera mea de educator nu am reușit să cresc oameni de omenie, mă voi dedica (probabil) creșterii de porci veritabili, o activitate în care cred că voi avea mai bune rezultate sub toate raporturile” (p.154). În acest jurnal, Ghibu demonstrează o preocupare pentru ideea națiunii aflate în descompunere, fiind captiv între viteza uluitoare a istoriei modern violente și tradiționala lume veche, cu care se identifica (comparabil cu Stefan Zweig în *Lumea de ieri*). Într-o oarecare măsură, el trăiește drama unui personaj care devine redundant într-un context perfid, fiind acuzat pe nedrept și încarcerat fără niciun proces: „În ce mă privește, am fost epurat definitiv. Urraa! Acum nimeni nu va mai învenina Universitatea din Cluj, pe care eu am stricat-o timp de un sfert de veac cu fascismul meu păcătos!” (p. 169), comentează el, făcând o aluzie sarcastică la obiceiul Partidului Comunist de a numi tot ceea ce nu era comunist „fascist”. Această notă sardonică mi s-a părut a fi surprinzător de actuală, dar, de fapt, umorul negru este un condiment pe care memorialiștii de detenție l-au folosit de nenumărate ori.

În anul pe care Ghibu îl petrece în lagăr, accesul la lumea exterioară devine din ce în ce mai limitat. Un alt prizonier, de asemenea încarcerat fără proces, nu are voie să părăsească lagărul pentru a-și vedea fiul adolescent aflat pe moarte. Mâncarea devine limitată („Epoca de aur a mămăligii continuă fără întrerupere”, spune Ghibu la jumătatea cărții; p. 158). Ghibu scrie cu aplomb despre modul în care figuri notabile pe care le-a întâlnit în lagăr au reacționat la condițiile extreme cu care s-au confruntat; fiecare dintre ei părea un nou tip de individ, dar opusul unui *homo sovieticus*. Despre C. Gane, pe care îl întâlnește în închisoare, Ghibu scrie: „Bietul scriitor și-a găsit refugiul în alte lumi, pentru a o uita pe aceasta” (p. 113). Când un tânăr prizonier intră în greva foamei, Ghibu scrie despre el că trupul său a început să miroasă a cadavru, în ciuda faptului că era încă în viață, sugerând o inversare demonică a cărnii necorupte a sfântului. Noțiunea gotică a „mortului viu”, într-un anumit context din secolul al XX-lea, se referă la statutul social nefiresc al eroilor care luptă împotriva societății moderne, prin moarte auto-indusă, parțială sau, în mod metaforic, descarnată.

Dacă gulagul este un „iad moral”, așa cum îl numește Ghibu, atunci este necesară o renaștere în această școală subterană a vieții, care pare mai degrabă o esențializare a faunei umane, prin revenirea la dinamica puterii violenței prevalentă în comunitatea primitivă. Individul „renăscut”, care coboară în acest infern, ia decizia de a reveni la lumină – acesta devine sensul dramatic al literaturii de gulag. Onisifor Ghibu este

hotărât să stăpânească gulagul și să nu se lase stăpânit; el reușește să facă față situației atât prin încăpățânarea sa de a rămâne activ în preocupările sociale externe, dar și prin îndreptarea către mit și către Dumnezeu, în egală măsură – un alt atribut al scriitorului de gulag. De exemplu, el scrie despre soția sa: „Faptul că sunt aici singur în Caracal și ea stă singură, și în aceasta trebuie să vedem un simbol mai nobil, a cărui semnificație sunt incapabil să o discern” (p. 142).

Unii autori de gulag își retrăiesc amintirile plăcute ale libertății prin contemplare, alții compun poezii pe care le memorează sau le transmit pe cale orală și apoi le transcriu după închisoare. Poezia capătă deci o semnificație talismanică, deoarece prizonierii au doar psihicul ca armură în această distopie. Pentru Ghibu, care doarme afară pe o rogojină de paie pentru a evita gândacii din colibă, simbolul Stelei Polare (pe care îl vede ca pe un personaj redutabil în lupta sa zilnică împotriva soarelui) reapare ca un semn reconfortant pentru disperați:

„Ce minunată a fost ultima noapte, cu cerul ei extrem de senin și liniștit, care te făcea să te ridici la meditații filosofice de care numai arareori ești capabil. Miriadele de stele, mari și mici, pot fi ele numai lumină pentru pământul nostru? Podoabe pentru omul creat anume de mâinile lui Dumnezeu? «Facerea lumii», adică creațiunea pământului, a putut să fie centrul și finalitatea însăși a creațiunii lumii. Tot ce e în afară de planeta noastră a făcut Dumnezeu de dragul nostru… Întreg sistemul planetar – un sistem geocentric? Lipsit de viață, comparabilă cu cea de pe pământ, deosebită de ea sau superioară ei? Știm ce este în stele? De când și până când vor dura? Și care-i valoarea pământului în raport cu imensitatea, cu infinitul, cu eternul? Și ce e Dumnezeu, în raport cu existența noastră individuală, națională și general umană? Să-și fi îndreptat el atenția înspre omul pământean, lăsând pe plan secundar miriadele de corpuri cerești create de El și, desigur, tot cu un scop?” (p. 144)

Astfel, pentru Ghibu, și pentru mulți autori de gulag, fericirea este o alegere, chiar dacă e una ironică: „Mulțumesc lui Dumnezeu pentru binecuvântatul gard de sârmă ghimpată, pe care l-am apucat pentru a evita căderea”. El călătorește cu mintea, uitându-se la tabără din interior spre exterior și văzându-se, din exterior, dincolo de gardul de sârmă ghimpată, care i-a devenit aproape drag, în timp ce își imaginează în același timp vizita mamei sale în vârstă și casa copilăriei sale.

Ghibu este eliberat din lagăr la vârsta de 62 de ani. El scria:

„În cele din urmă, după 222 de zile de suferință psihologică și fizică, am fost eliberat din lagăr, pe 30 octombrie. Acum sunt în drum spre casă. Este o zi de toamnă admirabilă. Crestătura râului Olt, brodată cu fălcile pleșuve ale Carpaților și cu păduri bronzate de soarele toamnei, încântă ochiii și spiritul. Totuși, acestea nu pot compensa pentru nerăbdarea pe care o simt că voi ajunge în sfârșit în brațele soției mele, care mi-a lipsit atât de mult. De ce nu am la dispoziție avionul aerodinamic, pentru a ajunge încă mai

devreme? Munții sunt acoperiți de zăpadă groasă, albă ca argintul, în splendidul soare de toamnă. Așadar, se pare că nu sunt singurul al cărui păr a devenit alb, așa cum este acum când mă întorc îmbătrânit din închisoare. Acasă, voi scrie câteva dintre impresiile mele despre blestematul lagăr din Caracal, un loc pe care nu-l voi uita niciodată."

Acest jurnal de închisoare, scris în anul încarcerării sale, a fost publicat în 1991. Adam J. Sorkin, traducătorul-titan al poeziei române, îmi spune că a existat un interes pentru literatura disidentă în Occident imediat înainte și în urma revoluțiilor est-europene. În România comunistă, se știe că oamenii stăteau la coadă în fața librăriilor pentru cărți de poezie cu conținut politic ambiguu (poezia permite în special să strecoare semnificații printre crăpături), în timp ce acele poezii care opuneau de-a dreptul rezistență se găseau doar pe piața neagră.

În ultimii ani, interesul pentru literatura disidentă a scăzut considerabil, în ciuda existenței continue a unor forme similare de represiune în lumea modernă, cum ar fi lagărele de concentrare ale uigurilor din China. Cu toate acestea, literatura carcerală este un subiect de importanță continuă ca avertisment împotriva practicilor opresive actuale. Scufundarea în catacombele sistemului comunist de detenție ne oferă o anumită perspectivă asupra lumii, având în vedere că este destinul nostru să „ne păstrăm busola", cum spune românul, adaptându-ne la realitățile în continuă schimbare. De ce, totuși, moștenirea literaturii de gulag nu este în prezent de interes pentru cititorul occidental contemporan, care este adesea preocupat de noțiuni de responsabilitate, traume psihologice sau iluminare politică? Oare suntem prea obișnuiți cu propria noastră libertate?

Vorbim mai puțin despre conștiința civică, deși trezirea la ororile din trecut este atât un aspect individual, cât și colectiv al dilematicii epoci moderne. Sub vraja relevanței unice a acestui jurnal (în ciuda istoriei sale de publicare la fel de neobișnuite), m-am simțit intrigată de noțiunea de inițiere – inițiere într-o lume paralelă care a fost cândva reală și care acum ne bântuie prin ritual și concept. Cosmosul dezgustului devine, la urma urmei, un cosmos al transcendenței în literatura disidentă din Europa de Est, care merită cu siguranță o atenție reînnoită în lumea occidentală.

Acest eseu a fost publicat inițial în limba engleză și poate fi citit aici: 'An Era of Maximum Foment': How Reading My Great-Great-Grandfather's Prison Diary Initiated Me into the World of Gulag Literature

Imagine: Album de familie – Onisifor Ghibu